

PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS:

Keleti népek a középkori Magyarországon.

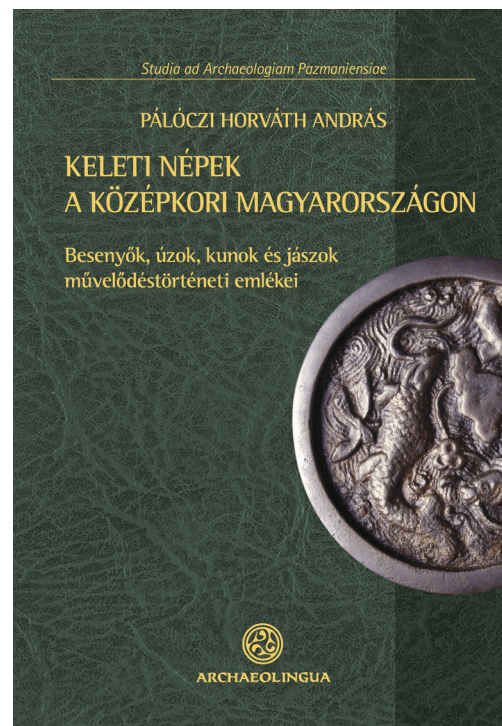
Besenyők, úzok, kunok és jászok művelődéstörténeti emlékei

LANGÓ PÉTER

A magyar történeti közgondolkodás különösen fontos fordulópontnak, a népvándorlás végének értékeli Árpád népének 895-ös Kárpát-medencei honfoglalását. A steppei történések irányából azonban inkább egy időben hosszán elnyúló folyamat állomásáról van szó, semmint – ahogy az a hagyományos nemzeti gondolkodásban szerepel – egy esemény sor lezárásáról. Jól bizonyítja ezt az is, hogy később is voltak olyan törzsek, törzsszövetségek, melyek nyugatra költözve kerestek új szálláshelyet. A Kárpát-medencét is érintették ezek a népmozgások, így a Magyar Királyság középkori története során számos keleti népcsoport töredékei költöztek be erre a területre. Pálóczi Horváth András kötete ezeket a kései keleti beköltözőket vizsgálja meg, áttekinti emlékeiket, megrajzolva kulturális beolvadásuk állomásait.

A téma aktualitását mi sem bizonyítja jobban, mint a kérdéskör kapcsán az elmúlt évtizedben megjelent szakirodalom terjedelme. Elég talán csak a történeti kutatások vonatkozásában Vásáry István és Berend Nóra komoly tudományos visszhangot kiváltó monográfiáit,¹ vagy a régészeti leletek tekintetében az egykor szebb napokat megélt Donyeckben kiadott *Stepi Evropy v' epohu srednevekov'á* sorozat vonatkozó köteteit említeni.²

A vizsgált témakör iránti érdeklődés robbanásszerű megnövekedése hátterében fontos szerepet játszott egy, a neves elődök munkáját folytató kutatónemzedék, külföldön éppúgy, mint Magyarországon. Az egyetemi katedrák megbecsült professzoraiként mind több fiatal kutatót nyertek meg a téma kutatásának. A nyelvészeti és keleti filológiai elemzések vonatkozásában Magyarországon egyébként is komoly hagyománya volt e területnek: Németh Gyula ez irányú munkásságát Vásáry István, Róna-Tas András és Zimonyi István folytatták, majd az ő tanítványaik is bekapcsolódtak a kutatásba. A régészeti emlékek tekintetében László Gyula és Méri István munkásságából szökött szárba a terület kutatása. Az úttörő munkát már egy újabb generáció tagjai: Fodor István, Horváth Ferenc, Pálóczi-Horváth András, Selmeczi László folytatták, majd Hatházi Gábor, Rosta Szabolcs, Petkes Zsolt, Töröcsik István, Katona-Kiss Attila tudományos közleményei mutatják, hogy e téren is újabb és újabb nemzedékek kutatói szóltak hozzá érdemben a felvetett kérdésekhez. A magyarországi kutatásokat

Pálóczi Horváth András

*Keleti népek a középkori Magyarországon.
Besenyők, úzok, kunok és jászok
művelődéstörténeti emlékei*

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae.

A PPKE BTK Régészeti Tanszékének
kiadványai II. Budapest, Archaeolingua –
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2014.

Nyelv: magyar nyelven, angol, orosz és kazak
nyelvű összefoglalókkal. Keménykötés
Terjedelem: 312 oldal, színes
és fekete-fehér képekkel

¹ Vásáry, István: *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005); Berend, Nóra: *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and “Pagans” in Medieval Hungary, c. 1000 – c. 1300* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

² A. V. Evglevskij (Gl. red.): *Stepi Evropy v' epohu srednevekov'á. Trudy po arheologii* 1–11. (Doneck: Doneckij gosudarstvennyj universitet, 2000–2012).

átfogó egyik legfrissebb kötet is éppen az itt ismertetett könyv szerzőjét ünnepli: a nemrég 70 éves Pálóczi Horváth András tiszteletére született.³

Pálóczi Horváth András munkásságának legújabb eredménye gyakorlatilag ezzel egy időben, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészeti Tanszékének könyvsorozatában, az Archaeolingua Kiadó gondozásában jelent meg. A Hatházi Gábor, Kovács László és Kovács Szilvia által lektorált monográfia kitűzött célja, hogy átfogó és rendszerezett ismereteket adjon a keletről érkezett Árpád-kori néptörödékek Kárpát-medencei honfoglalásáról, és arról, hogy olvadtak be ezen népelemek a Magyar Királyságba. Jelen kötet előzménye egy, még 1989-ben, a nagyszerű Hereditas könyvsorozat részeként megjelent munka, amelynek sikerét jól mutatja, hogy számos idegen nyelvre is lefordították.⁴ A most kiadott könyv nem egy bővített kiadás; a szerző lényeges új fejezetekkel és friss eredményekkel egészítette ki egykori kéziratát. A könyv 12 fejezetre tagolódik, és az egyes népeket aszerint tárgyalja, hogy csoportjaik mikor költöztek be a Kárpát-medencébe.

A bevezető a kutatás kezdeti lépéseire tekint vissza röviden. A szerző már itt hangsúlyoz néhány, a szokásostól eltérő szempontot, így azt a törekvését, hogy e népcsoportok történetét nemcsak a befogadók, hanem az újonnan érkezők szempontjából is megvizsgálja: hogy „milyen nehéz lehetett egy más nyelvű, vallású és szokású népnek alkalmazkodni, beilleszkedni az ország életébe.”

Az első fejezet a középkori Magyar Királyságot mint az események kulturálisan összetett hátterét mutatja be. Röviden taglalja a honfoglalás időszakában vagy azt követően keletről érkezett néptörödékek (kabarok, berszilek, kálizok) történetét, valamint ismerteti a róluk szóló írott és tárgyi forrásokkal kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat. Már itt is kiderül, hogy a szerző, ha lehetősége volt rá, a legfrissebb kutatási eredményeket is feldolgozta. Rózsa Zoltán orosházi ásatásának eredményei például felvetik annak lehetőségét, hogy a mai város területén előkerült Árpád-kori településnek muszlim lakossága volt.⁵ Hasonló módon emeli be az ezt követő részbe a besenyők Kárpát-medencei kapcsolatainak elemzése kapcsán Petkes Zsolt és Hatházi Gábor eredményeit.⁶

A következő rész a besenyők történetét és magyarországi sorsát mutatja be. E fejezetekben jól kirajzolódik az az átgondolt szerkesztési elv, amit a kötetben végig követett a szerző: először mindig az adott népcsoport korátörténetét, steppei hátterét ismerteti, s azt követően veszi sorra a magyarországi megtelepedésükkel kapcsolatos forrásokat, kultúrtörténeti emlékeket. A besenyők esetében a steppei háttér bemutatása során kitér a besenyő–magyar kapcsolatokra is. Itt ismét megfigyelhető egy, a kötetre jellemző sajátosság: Pálóczi Horváth András csak visszafogottan nyilatkozik azon kérdések kapcsán, amelyekről az elmúlt időszakban zajlottak tudományos viták, és ezek még nem zárultak egyértelműen le. Ilyen például az a kérdés, hogy mennyiben befolyásolta a besenyők esetleges támadása a magyarok bevonulását a Kárpát-medencébe. A szerző nem ismertet részletesen minden véleményt, s bizonyos problémák tárgyalásától el is tekint. Ez egy tudatos lépés, mivel a kötet alapvetően a szélesebb nagyközönség számára is íródott. A besenyő fejezetből így maradt ki a magyarok 895-ös szállásváltásával és a besenyők szerepével kapcsolatban a tur-

³ Rosta Szabolcs – V. Székely György (szerk.): *“Carmen Miserabile”. A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére* (Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum 2015).

⁴ Pálóczi Horváth András: *Besenyők, kunok, jászok* (Budapest: Corvina Könyvkiadó, 1989); Pálóczi Horváth, András: *Pechenegs, Cumans, Isaians. Steppe peoples in medieval Hungary* (Budapest: Corvina Könyvkiadó, 1989); Pálóczi Horváth, András: *Petschengen, Kumanen, Jassen. Steppenvölker im mittelalterlichen Ungarn* (Budapest: Corvina Könyvkiadó, 1989); Pálóczi Horváth, András: *Pečeneghā, kumānhā wa yashā. Pechenegs, Cumans, Iasiens* (Tehran, 1997).

⁵ Rózsa Zoltán – Tugya Beáta: Kik voltak az első Orosháza lakói? Problémafelvetés egy kutatás kezdetén. *Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából* 6 (2012), 17–31; Rózsa Zoltán – Balázs János – Csányi Viktor – Tugya Beáta: Árpád-kori muszlim telep és temetője Orosházán. [Magyar Régészet 2014. ősz](#)

⁶ E kutatások egyik jelentősége nemcsak a Fejér megyei besenyő szálláshelyek feltérképezése volt, hanem az is hogy sikeresen bizonyították, hogy a 10. században voltak kapcsolatok a két törzsszövetség között. Ezt a tárgyi emlékek is igazolják. A besenyőkről szóló fejezetben a Hatházi Gábor által rekonstruált mezőségi kun szállásterületet bemutató térkép közlése azonban minden bizonnyal tévedés. Vö. Hatházi Gábor: *A kunok régészeti emlékei a Kelet-Dunántúlon*. *Opuscula Hungarica* 5. (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2004). Minden bizonnyal véletlenül cserélődött fel Hatházi Gábor egy másik tanulmányában szereplő térképével. Lásd Hatházi Gábor: A besenyő megtelepedés régészeti nyomai Fejér megyében. *Savaria* 22/3 (1992–1995), 244.

kológus Takács Zoltán Bálint és a középkortudós Szabados György által is megfogalmazott vélemény.⁷ De ugyanez állhat annak háttérében is, hogy a szerző nem foglalt határozottabban állást a jászok beköltözése kapcsán kialakult vitában, s talán ugyanezzel magyarázható például az is, hogy nem jelenik meg a Lehel kürt feltételezett jász háttére. Azokban az esetekben azonban, amikor ezek az elképzelések már a tudományos ismeretterjesztő irodalomban is megjelentek, a szerző is ismerteti a különböző álláspontokat. Így jár el a Zomlin-pusztai sírlelet esetleges úz voltának problematikájával kapcsolatban, vagy a Horváth Ferenc által felvetett kiskunsági pogány kun sírok szóródásának értelmezése során, illetve a csengelei gazdag kun sír mellett feltárt boronafalú épület szerepének ismertetésekor.

Az úzok etnogenezisét Pálóczi Horváth András a Türk Kaganátusig visszanyúlva mutatja be. Megvizsgálja, hogy miként formálódott ez a közösség, majd mi vezetett korábbi szállásterületeik elvesztéséhez, és hogy kerülhettek a 11. században töredékeik a Kárpát-medencébe. Utóbbi kérdés vizsgálata során komoly súlyt helyez a toponímiára, fontos módszertani megállapításokat tesz az egykori helynevek forrásértéke kapcsán. Szerencsés módon e népcsoport kutatása is jelentős lendületet vett az utóbbi másfél évtizedben, amint azt A. A. Bisembaev; G. N. Garustovič és V. A. Ivanov monográfiája, valamint E. V. Kruglov és Katona-Kiss Attila munkái jelzik.⁸

A kötet magja a legnagyobb népcsoportról, a hagyományait máig megőrző kunokról szól. Először itt is kialakulásukat, steppei történetüket mutatja be a szerző, külön fejezetben részletezve ezen időszak tárgyi hagyatékát. Egy újabb fejezet Kárpát-medencei megtelepedésüket, valamint az Árpád-kor kései szakaszában betöltött szerepüket tekinti át. E fejezet címe „Pogányokkal védelmeztetjük országunkat.” Az idézet IV. Béla király IV. Ince pápához 1250. november 11-én írt leveléből származik, s ennél találóbb módon nem is lehetne utalni arra a dichotómiára, ami a keresztény magyar uralkodó lehetőségeit jellemezte.⁹ Külön fejezetet kapott a szerző egyik kedves témája, a viselet is, amellyel már több mint három és fél évtizede folyamatosan foglalkozik szaktanulmányjaiban.¹⁰ Az ezt követő részben pedig a kun szállásterület felosztását, a kun nemzetségek azonosításának kérdését, majd a kun székek kialakulását mutatja be. Az utolsó, kunokról szóló fejezet az állandó szálláshelyek kialakulásának folyamatát elemzi. Ez utóbbi kérdéskör is régóta foglalkoztatja Pálóczi Horváth Andrást, annak kapcsán is, hogy 1965 óta kutat egy középkori kun szállást, Szentkirályt. Az itt közölt eredmények egy hosszú, több évtizedes szakmai program tanulságai, így

⁷ Takács Zoltán Bálint: A magyar honfoglalás előzményeiről. *Savaria* 27 (2002), 201–213; Takács Zoltán Bálint: A magyar honfoglalás besenyő háttére. *Függőkert* 1 (2003), 15–34; Szabados György: *Magyar államalapítások a IX–XI. században* (Szeged: Szegedi Középkorász Műhely 2013).

⁸ A. A. Bisembaev: *Kočevniki srednevekov'á Zapadnogo Kazahstana* (Aktobe, 2010); G. N. Garustovič – V. A. Ivanov: *Oguzy i pečenegi v evrazijskikh stepáh* (Ufa: Russijskaâ Akademiâ Nauk, Ufimskij Naučnyj Centr 2001); E. V. Kruglov: Pogrebal'nyj obrád oguzov Severnogo Prikaspiâ 2-j pol. IX – 1-j pol. XI. v. In: *Stepi Evropy v èpohu srednevekov'á* 2 (2002), 395–446; E. V. Kruglov: Novoe pogrebenie oguzskogo voina-vsadnika iz rajona Ryn-peskov Zapadnogo Kazahstana. In: *Stepi Evropy v èpohu srednevekov'á* 9 (2012), 409–428; D. V. Maryksin – E. V. Kruglov: Pogrebenie oguzskogo voina-batyra iz Ryn-peskov. *Izvestiâ NAN* 3 (2011), 113–120; Katona-Kiss Attila: Az oguz és a karluk törzsek szállásváltása a VIII. században. In: *Hadak útján 20. Népvándorlaskor Fiatal Kutatóinak XX. összejövetelének konferenciakötete, szerk. Petkes Zsolt* (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Örökségvédelmi Központ, 2012), 187–193; Katona-Kiss Attila: Úzok a Képes Krónikában. A nyugati oguz (úz) törzsek és a Magyar Királyság a XI. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 120 (2007), 549–576; Katona-Kiss Attila: A besenyők és az oguzok vándorlása a VIII. században. *Csodaszarvas* 4 (2011), 7–25; Katona-Kiss Attila: Vázlat a Volga-Urál-vidéki oguz elit-kurgántemetkezések jellemzőihez (10–11. század). *Acta Iuvenum. Sectio Archaeologica* 1 (2013), 78–104.

⁹ A cím olyan jól jellemezte a korabeli állapotot, hogy korábban a Magyar Nemzeti Múzeum kiváló középkortörténész, Szende László is írt hasonló címmel, de eltérő tartalommal egy tanulmányt a kunok szerepéről a Magyar Királyságnak a Babenberg-örökségért folytatott harcában. Szende László: „... most pogányokkal védelmeztetjük országunkat”. A kunok és jászok katonai szerepe IV. Béla osztrák politikájában. In: *Szállástól a mezővárosig*, szerk. Langó Péter (Jászfényszaru: Fényszaruiai Baráti Egyesülete, 2000), 111–130. Maga Pálóczi Horváth András is írt már e címmel áttekintő tanulmányt a középkori keleti népekről. Pálóczi Horváth András: „Pogányokkal védelmeztetjük országunkat”: keleti népek a középkori Magyar Királyságban a kálizoktól a kunokig. *Studia Caroliensia* 5/2 (2004), 10–30

¹⁰ Pálóczi Horváth, András: La costume Coman au Moyen Age. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980), 403–427.

azok nemcsak a kunokkal foglalkozó régészeti kutatás sarokpontjai, hanem az Alföld középkori településtörténetét tekintve is nagy jelentőséggel bírnak.

Egy rövid fejezet tekinti át a jászokra vonatkozó ismereteket. A szerző kitér a kaukázusi hátterű népcsoport korai történetére és etnogenezisére, ismerteti a történeti forrásokat, nyelvemlékeket és Selmeczi László kutatásaira építve a tárgyi emlékeket is.

A könyv utolsó fejezete a beköltözött néptöredékek kora újkori sorsával foglalkozik. Akkoriban már csak a kunok és a jászok őrizték identitásukat, bár az oszmán-török uralom következtében körükben is felgyorsult az asszimiláció folyamata. A hódoltság utáni időszak eseményei – a terület elzálogosítása, majd pedig a jászok és kunok által kezdeményezett önmegváltás – azonban nem gyengítették az összetartozás tudatát, hanem éppen ellenkezőleg, megerősítették azt. Ez a folyamat vezetett ahhoz, hogy e két közösség identitástudata máig elevenen él.

A monográfiát kronológiai táblázat, rövidítésjegyzék, irodalomjegyzék, valamint képjegyzék és részletes idegen nyelvű összefoglalók zárják. Utóbbiak fontosságát külön érdemes hangsúlyozni, mert nemcsak a nemzetközi kutatásban alapvető angol nyelven adja közre – viszonylag bő terjedelemben – az egyes fejezetek fő megállapításait, hanem orosz, sőt, a magyar régészetben először kazak nyelven is. Elsősorban éppen az e nyelveken olvasó szakemberek azok, akik az elmúlt időszakban hatalmas energiákkal fogtak hozzá e népcsoportok korai történetének feltérképezéséhez, így ezen összefoglalások is segíthetik munkájukat.

A fejezetek minden esetben tükrözik Pálóczi Horváth András egykori mestere, László Gyula szemléletét. A szerző törekedett arra, hogy a közérthetőséget szem előtt tartva, a rendelkezésre álló források sokszínűségét kihasználva, minél részletesebben mutassa be az egykori élet gazdagságát. Az egyes fejezetek kapcsán ismerteti a fennmaradt eredethagyományokat (így például Oguz kán legendáját), valamint a középkori (jász szójegyzék), vagy a kései nyelvemlékeket (kun Miatyánk). Egy-egy néptöredék Kárpát-medencei letelepedését nemcsak az okleveles adatok és más írott források alapján rajzolta meg, hanem felhasználta hozzá a helynévi adatokat és a régészeti leleteket is. A jellegükből adódóan eltérő forrástípusokat és az azokból nyerhető információkat tudományos szigorúsággal használta, így bizonytalan feltételezésekbe sehol nem bocsátkozott. Kifogás talán csak az idegen nevek átírásának módjában megfigyelhető következetlenségek kapcsán fogalmazható meg. A szerző ezeket a könyv olvasmányos stílusához illeszkedően általában a magyar helyesírás szabályai szerint használja, azonban helyenként eltér ettől, s így néhol keveredik a szakirodalomban elterjedt átírási mód a magyaros formákkal (néha az angol nyelvű fordításokban is található egy-egy elütés).

A logikusan felépített fejezetek mellett a kötetben történő tájékozódást könnyíti az a megoldás is, hogy a fejezetek az alfejezetek egymondatos összefoglalásaival kezdődnek – ez a forma a 19. századi szakirodalomra volt jellemző. Sajnálatos azonban, hogy a kötet szerzője teljesen elhagyta a tudományos hivatkozásokat. A szövegben ugyan minden esetben megadja, hogy kinek a véleményét vagy elképzelését idézi, az adott témában kevésbé járatos olvasó szakirodalmi tájékozódását azonban nagyban megkönnyítette volna, ha az ajánlott irodalom jegyzékén túl jegyzetapparátussal is kiegészíti ezt az impozáns összefoglalást.

A kötet illusztrációs anyaga alapos válogatás, mely segítségével az olvasó átfogó képet alkothat a korok anyagi kultúrájáról, képi világáról. Az egyes témákhoz az események helyszíneit bemutató térképek, az egyes időszakok viseletét illusztráló egykorú ábrázolások, illetve a tárgyi emlékeket bemutató régészeti rajzok és rekonstrukciók tartoznak, amelyek nagyszerűen kiegészítik a szövegben olvasottakat. Figyelemre méltó az is, hogy a képek egy részét maga Pálóczi Horváth András rajzolta, megcsillantva ezirányú tehetségét is – ebben is egykori mesterét, László Gyulát követte. Az egyes leletek méretarányos rajzai mellett található méretlécek és az ugyanígy közölt fotók is a kiadvány tudományos jellegét erősítik. E tekintetben azonban sajnos nem egységes a kötet, hiszen számos ábra nem követi a szakirodalomban általános képi forrásközlés szabályait (például elmaradt a lépték vagy az északi irány jele). A képcímek azonban informatívak, s külön érdem, hogy azok minden esetben angolul is szerepelnek. Néhány térképre túl sok információ került az átláthatóság rovására, és a kapcsolódó jelmagyarázat sem egységes, néhol elmaradt a jelmagyarázat angol nyelvű feloldása.

Langó Péter • Keleti népek a középkori Magyarországon. Besenyők, úzok, kunok és jászok művelődéstörténeti emlékei

A munka ezen apró hiányosságai azonban eltörpülnek amellet, hogy egészében véve egy kiválóan szerkesztett, gazdagon illusztrált, olvasmányos kötetről van szó. A mű a legújabb tudományos eredmények felhasználásával mutatja be mindazt, amit ma a középkorban a Kárpát-medencébe költözött keleti népcsoportokról tudunk, így sokat meríthetnek belőle a későbbi kutatások is.